

Д. С. Мартишин,
к. н. з богосл., доцент, завідувач кафедри українознавства, православ'я та теології,
Міжрегіональна академія управління персоналом, м. Київ
 ORCID ID:0000-0002-2770-7757

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.8.105

СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ СОЦІАЛЬНОЇ ДОКТРИНИ ЦЕРКВИ ЯК ЦІННІСНОГО БАЗИСУ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

D. Martyshyn,
 candidate sciences in theology, Associate Professor, head of the Department of Ukrainian Studies,
 Orthodoxy and Theology, Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv

THE ESSENCE AND CONTENT OF THE SOCIAL DOCTRINE OF THE CHURCH AS VALUE BASIS OF STATE FORMATION

Статтю присвячено розкриттю витоків соціальної доктрини християнства як вчення про взаємодію церкви, людини, громадянського суспільства та держави. Визначається місце та роль соціальної політики церкви у системі державного управління, яка обумовлена тим, що жодна політична система, жодна держава не можуть нормально функціонувати без ціннісних орієнтирів буття, духовних векторів руху, духовних надбань релігій та людства.

На думку автора, світ державного управління як світ політичного, духовного, соціального і комунікативного неможливо уявити собі без духовних цінностей християнства. Проведено категоріальний аналіз взаємозв'язку дискурсного поля категорій "релігія", "соціальне вчення церкви", "соціальна політика", "держава", "цінності", що найкраще розкривається у контексті діалогу соціальної доктрини церкви та державного управління.

Виокремлено з категорії "соціальна політика церкви" окреме поняття "церква", необхідність чого обумовлюється пріоритетною роллю церкви в процесах демократичного державотворення. Розкрито, що з глибини тисячоліть біблійні цінності мають тісне відношення до державного управління, виступаючи одночасно механізмом утвердження політичної влади та існування самої держави. Релігія формує вектори духовних цілей життя суспільства і держави. Доведено, що діалог держави і церкви відбувається на рівні взаємодії "християнин — церква — суспільство — держава", де цінності християнства виступають оновлюють й одухотворяють соціальну систему суспільства.

На сьогодні соціальна політика церкви охоплює широке коло теологічних питань: від соціальної доктрини християнства, спрямованої на вивчення соціальної проблематики буття людства, до забезпечення цілісності розвитку сучасного соціуму. З точки зору соціального вчення церкви, метою суспільного розвитку людства є саме суспільство, зростання можливостей для реалізації духовної й соціальної місії кожної людини. Саме тому соціальна політика церкви спрямована на підвищення рівня унікальності, самобутності, творчості, самореалізації і свободи людської особистості.

В умовах політичної та економічної кризи глобального світу не тільки держава має бути соціальним амортизатором перетворень, а також і церква має проводити активну соціальну політику в умовах викликів сучасного світу.

The article is devoted to revealing the origins of the social doctrine of Christianity as teaching of interaction of the Church, man, civil society and the state. The place and role of the social policy of the Church in system of public administration is determined, due to the fact that no political system, no state can function normally without value reference points of life, spiritual vectors of movement, spiritual achievements of religions and mankind.

According to the author the world of public administration as a world of political, spiritual, social and communicative, can't be imagined without spiritual values of Christianity. A categorical analysis of interrelation of discursive field of the categories "religion", "social doctrine of the Church", "social policy", "state", "values", which is best disclosed in the context of the dialogue of the social doctrine of the Church and state administration was conducted.

The separate concept of "Church" is singled out from the category "social policy of the Church", the necessity of which is determined by the priority role of the Church in the processes of democratic state formation. It is discovered that from the depths of millennia Biblical values have a close relation to public administration, acting simultaneously as a mechanism for the establishment of political power and the

existence of the state itself. Religion forms vectors of the spiritual goals of the life of society and the state. It is proved that the dialogue between the state and the Church takes place at the level of interaction "Christian — Church — society — state" where the values of Christianity renew and inspire the social system of society.

Today the social policy of the Church covers quite a wide range of theological issues: from the social doctrine of Christianity which is aimed at studying the social problems of human existence to ensure the integrity of the development of modern society. From the point of view of the social doctrine of the Church the goal of social development of mankind is society itself, the growth of opportunities for the realization of spiritual and social mission of each person. That is why the social policy of the Church is aimed at increasing the level of uniqueness, identity, creativity, self-realization and freedom of the human personality.

In the context of political and economic crisis of global world not only the state acts as a social dampening of transformations but also the Church must pursue an active social policy in conditions of the challenges of the modern world.

Ключові слова: соціальна політика церкви, соціальне вчення, доктрина, процеси державотворення, релігія, наука, теологія, християнство, суспільство, глобалізація, оптимізація, релігійні організації.

Key words: social policy of the Church, social doctrine, doctrine, processes of state creation, religion, science, theology, Christianity, society, globalization, optimization, religious organizations.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасний розвиток глобального світу, особливо на початку третього тисячоліття, набув докорінних змін не лише в економіці, політиці, державному управлінні, але й в релігійній сфері буття людства. В умовах всебічних процесів глобалізації загострюється конкурентна економічна й політична боротьба, яка торкається духовних інтересів багатьох народів, церков, релігій та держав, що інтегровані в єдину парадигму розвитку. За цих умов значно зростає вагомість соціальної політики православних церков, відповідальність християн перед Богом і майбутнім християнського світу.

Звичайно, побудова власної соціальної політики церкви має враховувати світовий позитивний і негативний досвід релігійного впливу на соціум. У світовій теологічній науковій літературі необхідність розвитку соціальної політики християнства пов'язується з певними духовними потребами людини, які може надати тільки церква. Відомо, що держава не може забезпечити метафізичні, духовні та релігійні прагнення особистості.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Соціальна доктрина християнства, соціальна думка церкви, політична теологія, християнська соціологія ХХ ст. завдячує своїм розвитком відомим християнським богословам: Карлу Барту, Дитриху Бонгефферу, Карлу Ранеру, Мартіну Лютеру Кінгу, Юргену Мольтману, Рейнольду Нібуру, Джону Мюррею, Анрі де Любаку, Роуену Вільямсу, Гансу Кюнгю, Річарду Хейзу, Томасу Бремеру, Дональду Карсону, Діармайду Маккалоху, Мірча Еліаде, Хосе Казанові [9; 11].

Важливі питання соціальної роботи церкви, взаємодії держави та релігійних організацій, питання інформаційно-комунікативного простору знайшли своє вагомє місце у роботах церковних діячів УГКЦ, УПЦ, ПЦУ

(УПЦ КП, УАПЦ): митрополит Андрей (Шептицький), кардинал Йосиф (Сліпий), патріарх Філарет (Денисенко), митрополит Володимир (Сабодан), митрополит Епіфаній (Думенко), митрополит Олександр (Драбинко), митрополит Мефодій (Кудряков), кардинал Любомир (Гузар), митрополит Дмитро (Рудюк), архієпископ Святослав (Шевчук), архієпископ Іов (Геча), архієпископ Євстратій (Зоря), єпископ Борис (Гудзяк), єпископ Віктор (Бедь), єпископ Гавриїл (Кризина), протопресвітер Олександр Шмеман, архімандрит Кирило (Говорун), архімандрит Арсеній (Бочкар), протоієрей Георгій Коваленко, протоієрей Андрій Дудченко, протоієрей Петро Зуєв, протоієрей Богдан Огульчанський, протоієрей Олег Скар [5—6; 15; 19].

Значний внесок у дослідження теоретичних проблем соціальної політики Церкви, діалогу держави, релігійних громад та українського суспільства зробили відомі науковці, зокрема: А. Колодний, М. Маринович, В. Бондаренко, В. Єленський, О. Саган, Л. Филипович, П. Яроцький, Р. Небожук, Ю. Чорноморець, А. Арістова, О. Недавніа, Т. Гаврилюк, В. Шевченко, В. Петренко, П. Павленко, О. Бучма, М. Черенков, В. Чемерис, В. Сергійчук, Ф. Медвідь, Я. Грицак, М. Гетьманчук, А. Аржаківський, А. Зінченко, Г. Щокін, М. Головатий, Є. Романенко, О. Радченко, О. Неклеса, І. Бідзюра, В. Пасічник, П. Кралуєк, М. Пірен, І. Варзар [7; 12—15; 17; 20].

Незважаючи на те, що сьогодні у вітчизняній науці державного управління здебільшого домінує саме науковий матеріалізм, агностицизм і навіть певний атеїзм, який базується на матеріалістичній парадигмі розвитку науки, варто впроваджувати конструктивний діалог представників сучасної світської науки та християнської теології. На нашу думку, моральний релятивізм, песимізм та бездуховність в довгостроковій перспективі доведуть сучасну людину до глобальної духовної кризи, яка поступово руйнує увесь світ. Отже, виникає не-

обхідність у критичному аналізі системних принципів наукового матеріалізму з точки зору біблійного одкровення та християнської теології.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає в аналізі сутності соціальної доктрини церкви в питаннях будівництва соціальної держави.

Для досягнення мети були поставлені та вирішені такі завдання:

- у контексті доктрини державотворення розглянути духовні підвалини біблійного одкровення (вчення старозавітних пророків);
- окреслити кордони соціальної доктрини православної церкви в державно-управлінському контексті та описати ключові сучасні підходи до розуміння соціального вчення церкви, соціального служіння релігійних громад та ціннісних чинників формування процесів державотворення у світлі вчення християнства;
- виділити й проаналізувати засади соціальної доктрини церкви у питаннях соціальної справедливості.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Слід зазначити, що питання соціального буття людства, соціальної справедливості у суспільстві простежуються у біблійному одкровенні. У святому письмі (Слові Божому — Біблії) йдеться про те, що "турбота про справедливість була одним із факторів — якщо не центральним, — завдяки якому багатогранне життя стародавнього Ізраїлю було об'єднане впродовж усіх історичних змін. Жодна сфера життя Ізраїлю не була позбавлена піклування про справедливість, та було відомо, що Господь діє в усіх цих сферах" [16, с. 263]. Прагнення справедливості на землі впливає з текстів святого письма. Тема соціальної справедливості не є абстрактною філософською проблемою і для сучасної соціальної доктрини церкви.

Зазначимо, що соціальна доктрина церкви — це християнське богословське знання про сутність, устрій та розвиток людського суспільства. Вивчаючи тисячолітній досвід людства, релігійні переконання людей, історію впливу християнства на розвиток науки, можна стверджувати, що соціальна доктрина церкви є сполучною ланкою між політикою, соціальною філософією та богослов'ям церкви. Ця наука постачає матеріал для формулювання богословських ідей і навіть політологічної думки.

Отже, у світлі соціальної доктрини церкви, соціальна справедливість — одна з головних вимог Бога до усього людства. З Біблії ми знаємо, що Бог, звертаючись через проповідь пророків до правителів народу Ізраїлю, вимагав щоб вони дотримувались праведності та справедливості в усіх значеннях цих слів. Збереження справедливості було покладено і царів Ізраїлю. Згідно з біблійним одкровенням, успішне правління царів завжди ідентифікувалося із захистом бідних, пригноблених людей та соціальною стабільністю в суспільстві. Деспотизм, бюрократія, корупція, авторитарність, жорстокість в управлінні народом розглядаються Біблією як тяжкий гріх перед Богом.

Відомо, що старозавітні пророки безстрашно піддавали жорсткій безкомпромісній критиці царів, суддів,

восначальників та керівників різного рівня влади за те, що вони не займалися вирішенням питань соціальної справедливості, модернізації умов праці, справедливо-го розподілу майна. Християнські теологи вважають, що власними зусиллями сучасне суспільство неспроможне подолати ті кризові явища, які воно само породило [1—3]. На їхню думку, подолання бідності, боротьба із соціальним розшаруванням, побудова більш справедливого світу, який враховував би вічні абсолютні цінності Бога, є неминущим завданням не лише людства, але й християнської церкви.

Таким чином, пророча діяльність включала в себе такі аспекти:

- викривальні промови та погрози;
- активну соціальну та політичну позицію;
- есхатологічні обітниця;
- покайні молитви та співи подяки;
- месіанські пророцтва;
- моральні послання та релігійно-духовне повчання.

Безумовно, абсолютна справедливість та вічний світ на землі є недосяжними. Будь-які проекти побудувати рай на землі приречені. Але людство, будуючи суспільні відносини на біблійних засадах [2], в змозі наблизитися до більш справедливого світу, вільного від насилля, тотальної корупції, війн та соціальних конфліктів.

Наголосимо, що саме тому у соціальному вченні православної церкви велика увага приділяється питанням політики, економіки, права та глобалізації: "Християнський ідеал поведження народу й уряду у сфері міжнародних відносин полягає в "золотому правилі": "Усе, чого бажаєте, щоб вам робили люди, так і ви робіть їм" (Мф. 7: 12) [5; 18; 19]. Прагнення досконалості приводить людину до трансцендентального виміру її існування. Згідно з ієрархією духовних цінностей біблійного одкровення, основна турбота старозавітних пророків полягала у забезпеченні соціальної справедливості.

Пророки не применшували значення економічного та політичного життя людства, навпаки, соціальна сфера діяльності була для них природним напрямом пророчого служіння [4, с. 343—348]. Їхньою головною турботою є проблема соціальної нерівності, бідності та подолання корупції. Пророки постійно говорили про те, що "Бог бажає економічної справедливості та засуджує несправедливість" [3, с. 129]. Роздумуючи над місією пророка

Кристофер Райт пише про те, що соціальний образ стародавнього Ізраїлю не був випадковою примхою в історії людства. Він також не був тимчасовим, практичним побічним продуктом соціальних відносин. На його думку, науковці не можуть відкинути соціальний вимір Біблії, як деяку шкаралупу, з якої людство має намір видобути ядро вічних духовних істин. Теолог глибоко переконаний, що соціальна реальність стародавнього Ізраїлю була "невід'ємною частиною того, заради чого Бог викликав цей народ до буття" [16, с. 56]. Отже, біблійні історичні епохи можна, у разі аналогії, уподібнити періодам духовних та соціальних революцій людства, які приводять до змін картини усього світу. В теологічному сенсі, народ Ізраїлю існував для того, щоб бути для усього людства реальним прикладом справедливого суспільства, що живе за волею Бога. "Бог — свя-

тий та справедливий, і тому зло не може залишатися безкарним" [4, с. 443].

Слід зазначити, що політична, соціальна та культурна структура ізраїльського суспільства, органічно пов'язана з вірою та завітом Бога [8]. Народ, що живе за волю Бога, підкорюється Його закону, формує певну модель розвитку суспільства, не позбавлену релігійних цінностей та духовних ідеалів. Згідно з біблійним одкровенням, постійна духовна та соціальна боротьба людини за справедливість має виключати пасивну поведінку людини [6, с. 122].

Наголосимо, що слово "справедливість", насправді, є більш містким, оскільки включає ідеї любові та щедрості. Згадаймо також заповідь захищати вдів та сиріт (Вих. 22:21), заповідь допомагати бідним, годувати голодних, приймати бездомних, одягати голих (Іс. 58:7). До цього можна додати: "Не будеш ненавидіти брата свого в серці своєму" та "будеш любити ближнього свого, як самого себе!" (Лев. 19:1 — 18). І знову: "Як тубілець із вас буде для вас прихосько, що мешкає з вами, і ти будеш любити його, як самого себе" (Лев. 19:34). Допомога бідним є важливою заповіддю Бога.

Відомо, що проблема бідності, нещасних та знедолених займає центральне місце в біблійному одкровенні. Не випадково протягом століть у думках та справах релігійних мислителів світу переважало переконання, що борючись з усіма цими бідами (соціальна несправедливість), людство виконує волю самого Бога. Теологи зазначають, що старозавітні пророки Біблії були переконані у тому, що бідність є великим стражданням людства, основною формою людської біди, нещастя. Віруючі люди, згідно з вченням пророків, мають полегшувати страждання бідних. Саме тому "пророк, бажаючи покласти кінець стражданням бідних, стає моралістом, політиком, юристом" [10, с. 75].

У Біблії джерелом та твердинею справедливості є сам Бог, діяння Якого завжди істинні та праведні. Він завжди віддає кожній людині належну мірою за її добрі справи й гріхи та ніколи не порушує принципу вищої справедливості. Люди, які прагнуть у своїх взаємних стосунках бути чесними, мають любити справедливість та співвідносити власні вчинки з завітами Бога. "На думку пророків, справедливий, люблячий та милостивий Бог (Вих. 34:6-7) завжди вимагає співчуття та справедливості" [4, с. 418].

Можна розробити подальшу диференціацію смислових відтінків поняття справедливості на основі біблійного одкровення:

- природна справедливість, що встановлюється самим Богом та має однакову силу для всіх живих істот, насамперед, для людей;
- політична справедливість, на всіх тих, хто належить до Ізраїлю, який належить Богові;
- законна справедливість, що визначена конкретними законами Бога та держави.

Отже, згідно з релігійною думкою, жодна етична система не має значущості та сили, якщо вона не пов'язана з Богом, та що не може бути іншого Абсолюту, крім Особистості Живого, здатного відкриватися, істинного Бога. У цьому головне соціального вчення Біблії. "Бог бажає справедливості, Божий характер співпадає з Його бажанням з тої простої причини, що справедливість є

соціальним виразом співчуття" [3, с. 223]. Вочевидь, що біблійне одкровення тісно пов'язане з державним управлінням, політикою, філософією та соціологією. "В цьому випадку справедливість є політичною формою співчуття, соціальна форма любові, справедливість співчуття, що має коріння в співчутті Бога" [3, с. 224].

Соціальна стабільність, економічне зростання та співробітництво між людьми, за пророками, передбачають внутрішній духовний зв'язок та додержання заповідей Божих. Таким чином, і справедливість, і милосердя — це не прихильність меценатства, а веління Бога, обов'язок кожної людини перед Творцем. Людині, яка працює, кожен день створює суспільні блага, не потрібно приймати законно зароблену платню як милостину, тому що вона їй належить за справедливістю. Хоча сьогодні в нашому світі нерідкими є спроби олігархії відкупитися від обов'язків, які накладає соціальна справедливість, дрібними фінансовими подачками та акціями милосердя перед телекамерами.

Будь-яка держава, суспільний інститут, корпорація, громадянське суспільство без фундаментальних основ соціальної справедливості будуть руйнуватися. Нині, як ніколи, сучасний соціум має проймається єдністю соборності, солідарності та відповідальності. Згідно з соціальним вченням церкви, суспільство має усвідомити головну думку пророчого вчення: всі люди є членами однієї великої родини, дітьми одного Отця Небесного, і вони мають відчувати себе єдиним обраним народом. Людина повинна та може виконувати обов'язок соціальної відповідальності перед Богом та суспільством, спираючись на силу жертвовної, полум'яної його любові до Бога та ближнього.

Сутність соціального вчення церкви полягає у втіленні християнської любові. Тільки любов, а не примус та абстрактні формули ідеології навчають християнина правильного вибору та праведного шляху життя. Християнин ненавидить гріх, але любить стражденну людину, тому він завжди розрізняє гріх, який завжди слід відкидати, та гріховну людину, яка завжди зберігає свою людську гідність, навіть якщо забуває Бога.

В умовах розвитку сучасної цивілізації проблема розвитку соціальної доктрини церкви не лише зберігає свою значущість, але й набуває особливої актуальності. Суперечності, конфлікти, антагонізми соціальної історії, що супроводжувалися виявом несправедливості, змушують людей шукати шляхів та засобів, що ведуть до практичної реалізації ідеалу справедливості. І що хворобливішими є вияви несправедливості, то більш привабливою видається її протилежність. Соціальна справедливість, необхідна у зв'язку з соціальним питанням, яке в наш час набуло планетарних масштабів, торкається соціальних, політичних та економічних аспектів і, насамперед, структурного виміру проблем та прийнятих відповідних рішень міжнародною спільнотою.

ВИСНОВКИ

На сучасному етапі релігійного, духовного, історичного і політичного розвитку України соціальна доктрина українських православних церков набуває особливого теоретико-методологічного та соціально-практичного значення не лише в християнській теології, але також і в державному управлінні. Це є наслідком конст-

руктивної взаємодії української держави та релігійних організацій, яка спричинила позитивну зміну в комунікативному середовищі церков та українського суспільства. Наразі особливої ваги набуває утвердження концепції конструктивної співпраці держави та церкви у формуванні державної соціальної політики.

Розглядаючи соціальну доктрину церкви, варто зазначити, що політика з точки зору християнства є, по суті, унікальним зосередженням і синтезом різних типів та форм людської діяльності. Вона є продовженням релігійних, світоглядних, філософських, ідеологічних установок і програм, теоретичних й емпіричних поглядів на суспільство, що виражає домагання різних його груп, національні й державні інтереси.

Соціальна доктрина церкви — це найдавніша та закладнича дисципліна класичної європейської освіти. Ця академічна дисципліна досліджує зони перетину метафізичного і політичного і пов'язана як з власне теологією, так і з політичною філософією. Христос Спаситель закликає християнина до такого морального зросту та соціальної активності, про які світ, зазвичай, просто не має поняття. Християни мають чути запитання сучасного світу про справедливість та відповідати на ці питання так, щоб вони ставали належною відповіддю — голосом Самого Живого Бога. Одкровення Нового Завіту та сила Святого Духа вказують світові, що існують нові можливості для просування шляхом соціальної справедливості. Цей заклик має породжувати конкретні програми та завдання в різних сферах життя: від глобалізації та справедливої економіки в міжнародних масштабах до державних та соціально-суспільних реформ у внутрішній політиці. Православні християни мають ревно відстоювати соціальну справедливість, якої прагне все людство і яка в новий та несподіваний спосіб входить у наш світ через життя та подвиг Христа Спасителя.

З точки зору соціальної доктрини церкви, піклування про соціальну справедливість є фундаментальною, базисною цінністю розвитку та повноцінного функціонування суспільства. Вона служить мірилом того, наскільки людина та суспільство перебувають у гармонії із Законом Божим. Веління Творця осмислювалися пророками як екзистенційна сила справжнього Буття, яка переборювала людину та вклала до її вуст Слово Боже. Значення слова "Бог", виражене в історії Ізраїлю та в проповіді пророків пов'язане з такою реальністю преображення та оновлення, яка може бути приписаною лише Творцеві, вільному від пут історичної необхідності, природного детермінізму та економічної доцільності. З цього значення слова "Бог" і розвивається детальне соціальне вчення пророків — слідування нічим не обумовленій Правді Божій у світі. Дія Бога у Старому Завіті пов'язується з творенням людини, укладенням завіту з Авраамом, виходом Ізраїлю з Єгипту та відновленням цілісності та єдності ізраїльського суспільства, все це — етапи єдиного шляху Промислу Божого у житті людства.

Сучасні православні християни можуть брати приклад із старозавітних пророків у боротьбі із синкретизмом, язичництвом, магією та соціальною несправедливістю. Пророча критика у книгах Святого Письма є одним з найкращих відомих нам прикладів захисту живої релігійної віри, соціальної справедливості, духовної єдності та цілісності народу в Завіті з Богом. На всі часи,

що залишилися, пророча діяльність буде джерелом сили та оптимізму для духовної боротьби, стійкості у вірі та соціального реформаторства в світлі Правди Божої.

Соціальне вчення пророків являє сучасному суспільству багато уроків моральної відповідальності, стійкості у вірі, відданості Заповітам Бога, і в тому числі, формує поняття про соціальну справедливість та відповідальність. Пророчі книги Старого Завіту — це не систематичний виклад пророчої соціальної думки, а життя пророків у реальних історичних, політичних та соціальних обставинах народу Божого, зібрання їхніх полум'яних проповідей, складених під проводом Господа та звернених до всього світу. Основні теми соціального вчення пророків проглядаються майже на всіх сторінках Біблії, тому й богословський аналіз соціальної думки пророків "має деяку штучність" [4, с. 354] та може повноцінно сприйматися православним християнином лише в контексті місії православної церкви.

Соціальне вчення старозавітних пророків є зібранням засад, які були випробувані життям народу Божого та покликані стати частиною фундаменту соціального вчення та місії Православної Церкви, за допомогою яких вона надихає суспільство, політику, економіку та освячує світлом Христової Істини всі сфери людської життєдіяльності.

Вивчення християнської теології формує ціннісний світогляд людини, допомагає їй розібратися в культурних кодах цивілізацій, а також дозволяє державним службовцям, політикам, громадським діячам вибудовувати гармонійні відносини з представниками різних релігій, зміцнюючи громадянську злагоду і міжрелігійний мир в країні.

Література:

1. Бергер П. Священная завеса. Элементы социологической теории религии / Питер Бергер; пер. с англ. Р. Сафронова. — М.: Новое литературное обозрение, 2019. — 208 с.
2. Біблія і мораль / Біблійні корені дій християнина / Пер. з італ. І. Цмоканич, О. Демко, Т. Окіс, О. Бодак. — Львів: Свічадо, 2012. — 200 с.
3. Борг М. Бунтарь Иисус: Жизнь и миссия в контексте двух эпох / Маркус Борг; [пер. с англ. М.И. Завалова]. — М.: Эксмо, 2009. — 400 с.
4. Введение в Ветхий Завет. С заметками по истории толкования Ветхого Завета и истории библейской археологии. Под редакцией Марка Мангано: Пер. с англ. — М.: Духовная Академия Апостола Павла, 2007. — 528 с.
5. Гавриїл (Я.В. Кризина), архім.; Діонісій Мартишин, прот. Соціальне служіння Православної Церкви в умовах викликів сучасного світу: монографія / Я.В. Кризина, Д.С. Мартишин. — К.: ДП "Вид. дім "Персонал", 2018. — 254 с.
6. Гавриїл (Я.В. Кризина), еп.; Діонісій Мартишин, прот. Вступ до православної теології: посібник. — 2-ге вид., перероб. і допов. / Я.В. Кризина, Д.С. Мартишин. — К.: ДП "Вид. дім "Персонал", 2019. — 296 с.
7. Головатий М.Ф. Соціальна політика і соціальна робота: Термінолог.-понятійн. слов. / М.Ф. Головатий, М.Б. Панасюк. — К.: МАУП, 2005. 560 с.
8. Гольдшмидт Пинхас, раввин. Общине и миру: Размышления о важном. — М.: Мосты культуры, 2018. — 256 с.

9. Еліаде Мірча. Пошуки. Історія та смисл в релігії / Пер. з англ. Анни Марії Басаури Зюзіної. — К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2018. — 256 с.

10. Иудейско-христианский диалог. Словарь справочник / Под ред. Леона Кленецкого и Джеффри Вайгодера. — М.: ББИ, 2004. — 318 с.

11. Казанова Хосе. Релігія в сучасному світі: плюралізм, секуляризація, глобалізація / Пер. з англ. Романа Скакуна. — Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2019. — 348 с.

12. Крутий О. М., Радченко О. В. Публічний діалог в системі політичної культури демократичного суспільства [Текст]: монографія / О.М. Крутий О.В. Радченко. — Харків: Вид-во АДНДУ, 2015. — 396 с.

13. Неклесса Олександр. Осмислюючи майбутнє. Світ як незавершений проект / Пер. з рос. Мирослава Лаука, Катерини Сінченко. — Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2018. — 208 с.

14. Пасічник В.М. Формування державної політики національної безпеки України на засадах української національної ідеї: монографія / Василь Миколайович Пасічник. — К.: ВАДНДУ, 2016. — 300 с.

15. Радченко О.В. Практикум з історії політичної думки України: навчальний посібник / О.В. Радченко, С.В. Пробийголова, Н.В. Пробийголова. — Харків: Асоціація докторів державного управління. — Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2010. — 352 с.

16. Райт Кристофер. Око за око. Етика Ветхого Завета / Пер. с англ. — Черкасы: Коллоквиум, 2010. — 536 с.

17. Семигіна Т.В. Порівняльна соціальна політика: навч. посіб. — К.: МАУП, 2005. — 276 с.

18. Чопей Богдан, Мартышин Дионисий, протоиерей. Основы социального учения Русской Православной Церкви: учеб. пособие. — К.: Духовно-просветительский Центр имени Святых Апостолов, ДП "Издательский дом "Персонал", 2013. — 306 с.

19. Шмеман Александр, протопресвитер. Церковь и церковное устройство. Сборник статей. — М.: ГРАНАТ, 2018. — 376 с.

20. Щокін Г.В. Основы політичної науки. — К.: МАУП, 2006. — 184 с.

References:

1. Berher, P. (2019), *Sviaschennaia zavesa. Elementy sotsyolohycheskoj teoryy relyhuu* [The sacred veil. Elements of the sociological theory of religion], *Novoe lyteraturnoe obozrenye*, Moscow, Russia.

2. Tsmokanych, I. Demko, O. Okis, T. and Bodak, O. (2012), *Bibliia i moral'. Biblijni koreni dij khrystyiany* [Bible and morality. Biblical roots of Christian action], *Svichado*, L'viv, Ukraine.

3. Borh, M. Buntar' Yysus: (2009), *Zhyzn' y myssyia v kontekste dvukh epokh* [The Rebel Jesus: Life and Mission in the Context of Two Epochs], *Eksmo*, Moscow, Russia.

4. Manhano, M. (2007), *Vvedenye v Vetkhyj Zavet. S zametkamy po ystorry tolkovaniya Vetkhoho Zaveta y ystorry byblejskoj arkhelohyy* [Introduction to the Old Testament. With notes on the history of the interpretation of the Old Testament and the history of biblical archeology. Edited by Mark Mangano], *Dukhovnaia Akademyia Apostola Pavla*, Moscow, Russia.

5. Kryzyna, Ya.V. and Martyshyn, D.S. (2018), *Sotsial'ne sluzhinnia Pravoslavnoi Tserkvy v umovakh vyklykiv suchasnoho svitu* [Social service of the Orthodox Church in the context of the challenges of the modern world], *DP "Vyd. dim "Personal"*, Kyiv, Ukraine.

6. Kryzyna, Ya.V. Martyshyn, D.S. and Bochkov, P.V. (2018), *Vstup do pravoslavnoi teolohii* [Introduction to Orthodox theology], *Vyd. dim "Personal"*, Kyiv, Ukraine.

7. Holovatyj, M.F. and Panasiuk, M.B. (2005), *Sotsial'na polityka i sotsial'na robota* [Social Policy and Social Work: Terminologically-Conceptual Dictionary], *MAUP*, Kyiv, Ukraine.

8. Hol'dshmydt, P. (2018), *Obschne y myru: Raz-myshleniya o vazhnom* [Community and Peace: Reflections on the Important], *Mosty kul'tury*, Moscow, Russia.

9. Eliade, M. (2018), *Poshuky. Istoriia ta smysl v religii* [Searches. History and meaning in religion], *DUKh I LITERA*, Kyiv, Ukraine.

10. Klenytskyi, L. and Vajhoder, Dz. (2004), *Yudejsko-khrystyanskyj dyaloh. Slovar' spravochnyk* [Judeo-Christian dialogue. Dictionary reference], *BBY*, Moscow, Russia.

11. Kazanova, Kh. (2019), *Relihiia v suchasnomu sviti: pliuralizm, sekularyzatsiia, hlobalizatsiia* [Religion in the modern world: pluralism, secularization, globalization], *Vydavnytstvo Ukrains'koho katolyts'koho universytetu*, L'viv, Ukraine.

12. Krutij, O.M. and Radchenko, O.V. (2015), *Publichnyj dialoh v systemi politychnoi kul'tury demokratychnoho suspil'stva* [Public dialogue in the system of political culture of a democratic society], *Vyd-vo ADNDU*, Kharkiv, Ukraine.

13. Neklessa, O. (2018), *Osmysliuuchy majbutnie. Svit iak nezavershenyj proekt* [Thinking about the future. The world is an unfinished project], *DUKh I LITERA*, Kyiv, Ukraine.

14. Pasichnyk, V.M. (2016), *Formuvannia derzhavnoi polityky natsional'noi bezpeky Ukrainy na zasadakh ukrains'koi natsional'noi idei* [Formation of the state policy of Ukraine's national security on the basis of the Ukrainian national idea], *VADNDU*, Kyiv, Ukraine.

15. Radchenko, O.V. Probyjholova, S.V. and Probyjholova, N.V. (2010), *Praktykum z istorii politychnoi dumky Ukrainy* [Workshop on the history of political thought in Ukraine], *vyd-vo SNU im. V. Dalia*, Luhans'k, Ukraine.

16. Rajt, K. (2010), *Oko za oko. Etyka Vetkhoho Zaveta* [An eye for an eye. Ethics of the Old Testament], *Kollokvyum*, Cherkassy, Ukraine.

17. Semyhina, T.V. (2005), *Porivnial'na sotsial'na polityka* [Comparative social policy], *MAUP*, Kyiv, Ukraine.

18. Chopej, B. and Martyshyn, D. (2013), *Osnovy sotsyal'noho ucheniya Russkoj Pravoslavnoj Tserkvy* [The foundations of the social doctrine of the Russian Orthodox Church], *Vyd. dim "Personal"*, Kyiv, Ukraine.

19. Shmeman, A. (2018), *Tserkov' y tserkovnoe ustrojstvo* [Church and church structure. Digest of articles], *HRANAT*, Moscow, Russia.

20. Schokin, H.V. (2006), *Osnovy politychnoi nauky* [Basic political science], *MAUP*, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 21.03.2019 р.